

SULUKULE’NİN MÜTEREDDİT DİRENİŞÇİLERİ MUTENALAŞTIRILMAYA KARŞI

Semra Somersan • Süheyla Kırca Schroeder** • Sevgi Uçan Çubukçu****

Özet

2005 Haziran’ında yürürlüğe giren 5366 sayılı yasaya dayanarak İstanbul-Fatih Belediyesi Romanların 500 yıldır yaşadığı Sulukule mahallesini kentsel yenileme planlarına dahil etme kararı aldı. Yasa “dejenere olmuş mahalle ve semtlerin” yıkılıp yeniden yapılmasını öngörüyordu; bu da Belediye açısından Sulukule’de Romanların tapulu evlerini boşaltıp 40 km uzakta toplu konutlara yerleştirilmeleri anlamını taşıyordu. Tapusu olmayanların akıbeti ise tanımlanmamıştı.

Üç farklı üniversiteden arkadaş, 2005-2007 yılları arasında, alanda saha çalışması ile, bir yandan Romanlar için zorunlu sürgün anlamına gelen sürecin söylemsel ve davranışsal yansımalarını araştırırken, diğer yandan da, bugüne kadar haklarında hiçbir yazılı kayıt bulunmayan Sulukule Romanlarının tarihini öğrenmeyi istedik. Aynı zamanda da mahallenin etnografisini betimlemek üzere Sulukule’de birbuçuk yıl alan araştırması yaptık. Sahaya girdikten sonra mahallede, mutenalaştırmaya karşı bir yerel dayanışma derneğinin kurulacağını öğrendik.

Burada, bir yandan Sulukuleli Romanların vatandaşlık hakları için sürgüne karşı mütereddit direnişini anlamaya çabalarken, diğer yandan da, hakkında yazılı kaynak bulunmayan mahallenin sosyo-kültürel tarihi ile etnografisini özet olarak anlatmaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler: *Sulukule, Romanlar, Mutenalaştırma, Mutenalaştırmaya Direniş*

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, semras@bilgi.edu.tr

** Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, süheylakırca@gmail.com

*** İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, sevgiucan@yahoo.com

Giriş

İstanbul'un kentsel dönüşüm planlaması kapsamında yer alan Sulukule mahallesinin soylulaştırılması ve buna karşı direniş makalenin ana konularını oluşturuyor. Son yıllarda sosyoloji ve kentsel planlama dallarındaki hararetli kentsel dönüşüm tartışmalarından¹ yararlanarak, Belediye ve Toplu Konut İdaresi (TOKİ) arasında imzalanan yıkım/yeni inşaat protokolü ile birlikte Sulukule'de gündelik yaşamın değişimi, Belediye'nin mahalleliyi ikna çabaları, zorunlu göç kararının yaşayanlara yansması ile çerçevesindeki tartışmalar ve nihayet Sulukule Romanlarının direnişi, yazının odak noktaları olacak.

Romanlar ve Sulukule'nin tarihine kısa bir değinmeden sonra, literatürdeki mutenalaştırma tartışmaları ile dünyanın değişik kentlerindeki paralel süreçleri be-timleyecek, Avrupa'daki Romanlar ile Sulukule'dekilerin karşılıklı konumlarını ve nihayet Mahalle'de yıkıma karşı örgütlenen direnişi anlatmaya çalışacağız.

500 Yıllık Tarih

Zorunlu mutenalaştırma 2000'lerin bir alameti farikası oldu: İstanbul, Sulukule'de 2005 yılında başlatılan bu uygulama, Moskova'dan Berlin ve Londra'ya dünyanın başka kentlerinde de, çoğu kez Belediyeler tarafından mahalleliye dayatılıyor². Türkiye'de de, son dönemde çeşitli belediyeler, örneğin İzmir'de, Romanların oturduğu mahallelerde "kentsel dönüştürme" süreçlerine başladı. Sulukule'dekini, Anakent ve Fatih Belediyelerinin, İstanbul'u, "2010 Avrupa Kültür Başkenti" yapma çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştığı izleniyor. Bu değişim, buradaki tarih ve kültürün yokedilişi anlamını da taşıyor.

Sulukule olarak bilinen, ancak resmi ve daha kapsamlı bir bölgeyi içeren Hatice Sultan ve Neslişah Sultan mahalleleri, Topkapı-Edinekapı arasındaki surların hemen içinde yerleşmiş ve yüzyıllardır bir grup Romanın habitat, yani, yaşam alanı olmuş. Ana-babalarından /dedelerinden kalan evlerde yaşayan Romanlar, buraya Fatih'in orduları ile birlikte geldiklerini anlatıyor. Roman tarihçilerine göre Sulukule, Hindistan'dan sonra, dünyanın bu tarafındaki ilk uzun süreli yerleşim yeri. Roman tarihçisi Adrian Marsh 9. yüzyıldan başlayarak Hindistan'dan göç eden Romanların burada, en az 11. yüzyıldan beri yaşadığını belirtiyor (2006a ve 2006b).

Orta yaş ve üzeri Sulukuleli Romanlar, Surların dışını, yaz vakti çadırlarda yaşadıkları, domates, salatalık, patlıcan, kabak ve diğer sebze, özellikle de marul yetiştirdikleri,³ çocuklar sebze tarlalarında koşup oynarken annelerinin yemek pişirip, çamaşır yıkadığı “mutlu günler” olarak anımsıyor. Kışları ise yerleşik bir hayat sürdürdüklerini, sur içindeki evlerine döndüklerini anlatıyor. 2000’lerde, Edirnekapı surlarına yaslanmış olan Sulukule, 1950’lerde Topkapı’ya kadar uzanıyordu.

Mahalledeki bir rivayete göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Romanlar, savaş zamanı, savaşa yardım etmek üzere surların içine alınır, sulh zamanında ise, sur dışındaki çadırlarında yaşamış. Osmanlı İmparatorluğu genelinde yapılan reformlar Romanları da içeriyordu. Ancak Roman uzmanları, Marushiakova ve Popov, “Padişah’ın kullarını, modern, eşit vatandaşlar yapmayı amaçlayan bu değişikliklerin pek başarılı olamadığını ve sonuç olarak da Romanların yaşam koşullarında bir değişime yol açmadığını” vurguluyor (2001: 57).

Ana Oprüşan’ın “Roman kimlikleri ve hatta yerleşim alanları bile mesleki temellidir” savı (2006:165) Türkiye’nin çok çeşitli bölgelerinde yaşayan Romanlar için de geçerli. Bu bağlamda Sulukuleli Romanlar yüzyıllar içinde, müzik, dans ve özellikle de Eğlence Evleri ile ünlenmişti. Bazı yaşlılar, geleneğin Konya’dan göç eden Romanlarla, oradaki “*otrak alemlerin*” buraya taşındığını söyledi. Akçura da bunu doğruluyor (2007). Adrian Marsh ise “Sulukule Romanları, 17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde müzik, dans, akrobasi, falcı ve ilüzyonist olarak tanınır” diyor⁴. Duygulu da Sulukuleli Romanların özgün müziğine kitabında yer vermiş (2006). Marsh’a göre, 19. yüzyılda Osmanlı eğlence sektörü ile özdeşleşen Sulukuleli Romanların, Osmanlı Takımı’nın bir parçası olarak dünya fuarlarına götürülmeleri planlanmış. Ancak, “oldukça mutasıp bir Müslüman” olarak bilinen, dönemin sultanı, Abdülhamit, planları sonradan rafa kaldırmış⁵.

Akçura’ya (2007) göre, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile Sulukuleli Romanlar, 19. yüzyıldaki Eğlence Evleri geleneğini devam ettirdiler. Bazen şehzade konaklarındaki sünnet düğünlerinde düzenlenen, çalgılı büyük eğlenceler, o zamana kadar kadın-erkek Roman dansçılar tarafından organize ediliyordu. Bu tür eğlenceler uzun ve özgün bir ritüeller birleşimi olarak sunuluyordu. Akçura, 1992 yılına kadar İstanbul’da görülebilen eğlencelerin, söz konusu “oyuncu

kollarının” zayıflamış, niteliklerini kaybetmiş bir devamı olabileceğini düşünüyor. Ona göre, bu küçük Eğlence Evleri “dinle-ye-iç-seyret” yerleri idi. Burada isterse-
niz bir evin tamamını, veya herhangi bir odasını bir geceliğine kiralayarak aile ve
arkadaşlarla hoş vakit geçirebilirdiniz. Eğlence Evleri, daracık, uzun ve karanlık
labirentlerle Eğlence Evi sahibinin kendi evine bağlanıyor, dansözler, müzisyen-
ler ve yemekler labirentten geçirilerek minik odalarda müşterilere sunuluyordu.⁶

Ancak Cumhuriyet sonrası, özellikle de baskının arttığı siyasi gerilim dönemle-
rinde Sulukule’de de baskınlar oluyor, kah belediye zabıtası, kah polis, buradaki
garson, çalgıcı, dansöz, şarkıcı ve Eğlence Evi sahiplerini önce dövüp sonra gö-
zaltına alıyordu. 1990'lara doğru baskılar, dansözlerin “fahişelik” yaptığı, erkek-
lerin de uyuşturucu sattığı iddiası ile daha da arttı.⁷ Her ne kadar bugün mahalle-
linin bir kısmı 1950-1990 arası dönemin, Sulukule için “iyi zamanlar” olduğunu
söylese de, bu dönemde, Sulukule'nin bir kısmının yol yapımı için yıkıldığını
belirtmek gerekiyor. Yıkım kararı, 1958'de Demokrat Parti zamanında alınmış;
1966'da, CHP'li İstanbul Belediye Başkanı Haşim İşcan döneminde de, Vatan ve
Millet caddelerinin yapımı ile mahallenin bir kısmı yıkılmış. 1994'teki nispeten
daha ufak çaplı bir yıkımda ise, Sulukule'deki en büyük Eğlence Evi'nin yanısıra
beş aile evi yok edilmiş.⁸ Sonuç olarak, Sulukulelilerin evleri, yaz yaşam alanları
ve mezarlarının bir kısmı ile birlikte tarihe karışıyor; açıkta kalan mahallelinin
önemli bir kısmı da buradan ve merkezden epey uzakta, Sarıgöl mahallesine
yerleştiriliyordu. Oraya gidecek parası olmayanların bir bölümü de Sulukule'de
akraba ve/ya dostlarının yanına taşındı. Müzisyenlik veya dansözlükten ciddi
para kazanmış olan Sulukuleliler ise kentin daha “mutena” yerlerinde mülk satın
alarak mahalle ile bağlarını büyük ölçüde kopardı.⁹

1990'larda, Fatih Belediye Başkanlığı'na ANAP'lı Saadetin Tantan'ın gelmesi
ile Sulukule'de yeni bir dönem başladı. Beyoğlu Asayiş Ekipler Amiri “Hortum-
cu” namı ile maruf Süleyman Ulusoy ve ekibinin mahalleliye fiziki ve psikolojik
baskısı iki yıl kadar sürdükten sonra 1994'de Eğlence Evleri tamamen yasakla-
narak kapatıldı. Sulukule Yaşatma ve Güzelleştirme Derneği Başkanı'nın ver-
diği bilgiye göre, boş kalan evlere Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dan, köyleri
boşalttırılan Kürtler ve gezgin Romanlar geldi. Buraya yerleşerek Eğlence Ev-
lerinin minik odalarında kiracı oldu (saha çalışması notları).

Eğlence Evleri bir gün açılır diye beklerken, Sulukuleliler 2005 yılında “toptan

yıkım” ile yüzleşmek zorunda kaldı. Oysa Fatih Belediyesi’nin Sulukule’de, hane bazında yaptırdığı ankete göre, mahalle sakinlerinin yüzde 74’ü burada yaşamak istiyordu (www.fatih.bel.tr, 2011). Eğlence Evlerinin kapatılmasından sonra işsizlik oranının zaten çok yüksek olduğu Sulukule’de para kazananlar, hemen yalnızca erkek müzisyenlerden oluşuyordu. Dansözler (kadınlar) 1994’ten bu yana “ahlaksız” suçlamaları nedeniyle tamamen evlere çekilmiş, erkek müzisyenlerin bir kesimi bugün geçici işler bulabiliyor, daha büyük bir çoğunluk kahvelerde iş bekliyor; çok çaresiz olanlar ise, at arabalarında karpuz-kavun, veya küçük tablaları başlarında taşıyarak, limon-simit satıyor.¹⁰

Rant Uçurumu

Soylulaştırma üzerine yapılan araştırmalar, bunun bir yersizleştirme süreci olduğunu, mekanlar orta sınıflaştığında, daha çok alt sınıfların burayı terk ettiğini gösteriyor (Atkinson, 2000). Buna karşılık, Butler ve Robson, zaman zaman üst sınıfların da yersizleşebildiğine, yeni gelenlerle yerellerin, mahalleden mahalleye epey değiştiğine dikkat çekiyor (2003:27).

Kentsel alanların soylulaştırılarak¹¹ yeniden sahiplendirilmesi ve bunun üzerine çıkan tartışmalar yeni bir olgu değil. Terim, sosyoloji literatürüne ilk defa 1960’lı yıllarda Ruth Glass’ın (1964) Londra üzerine yazdığı bir makale ile girmiş; İngilizce’deki karşılığı, “gentrification” sözcüğünü de ilk onun kullandığı belirtiliyor. Tim Butler ve Garr Robson (2003), Warde’in çalışmasına (1991) dayanarak, Londra üzerine yaptıkları araştırmada, *kolektif toplumsal eylem* ve *sermaye* yoluyla olmak üzere iki tür soylulaştırmadan söz ediyor. Bugüne kadar Londra’daki soylulaştırmanın da daha çok birinci türden olduğunu belirtiyorlar: Kraliçe Viktorya döneminden (1839-1891) kalma evlerin, içinde yaşayanların veya emlak sahipleri ile küçük müteahhitler tarafından, kendi emekleri ile restore etmeleri¹² buna bir örnek (Butler ve Robson, 2003: 26). Bunlar yapısal değişim sürecinde değersizleşen bölgelerde mekan arıyor (Ley, 1996). Bu süreç mahalleyi dönüştürmek isteyenlerin arzına bağlı. Yenileme tamamlandıktan sonra, mahalleler sürdürülebilir kalkınma sürecine giriyor ve emlak değerleri de artıyor.

Butler & Robson, Londra’da *kapitale* bağımlı soylulaştırmanın ise daha çok tersanelerde görüldüğünü belirtiyor (2003: 26). Buralarda orta ve büyük firmalar değeri düşmüş mülkleri, kar amacıyla restore ediyor. Bu süreç daha çok arsa piya-

sası tarafından belirleniyor. Sermayeye dayalı soylulaştırmanın, özellikle sosyalist dönem sonrası Doğu Avrupa'da olumsuz tepki ile karşılandığı biliniyor. Bu süreç Türkiye'de de 1950'lerden beri dönemsel olarak görüldü. Yol yapmak dışında, çoğu kez gecekondu bölgelerinde, bazen kent merkezlerini ve/ya keşfedilmemiş bölgeleri orta sınıflara açmak üzere, hazine arazilerini özelleştirmek veya yaşantının sürdüğü alanları önce "kamulaştırıp", sonra da kamulaştırdığı bölgeleri özelleştirip satmak, belediyelerin, 1960'lardan bu yana izlediği bir politika idi.¹³

Bu tür yıkımlar, Türkiye'de yoksul ve öfkeli mahalleli direnişleri ile karşılaştı ama engel olunamadı. Ne var ki, Nilgün Ergun soylulaştırmanın İstanbul'da ilk defa 1980'lerde Kuzguncuk'ta başladığını¹⁴, 1990'larda Beyoğlu'nda, 1970'lerden kalan eskimiş binaların restore edilmesi ile devam ettiğini savunuyor. 2000'lerde soylulaştırma, daha çok Haliç civarında görülüyordu¹⁵. Buna, 1980'ler ve 1990'larda, Galata'daki boşaltılmış tarihi evleri satın alan yeni emlak sahiplerinin soylulaştırmasını da eklemek gerekiyor. Nil Uzun'a göre (2006: 38) yenileme süreci, yeni orta sınıfın gelişmesi ile birlikte daha da temelli oluyor. Besime Şen de İstanbul'daki soylulaştırmanın metropolitan alanda sınıfların kutuplaşması ve yersizleştirilmesi açısından önemli olduğunu vurguluyor (2005:156).

Çöküntü halindeki bir kentsel alana, kamu vasıtaları ve/ya yayan olarak kolay ulaşım sağlanıyor, sosyal etkileşim ağları yaratılabiliyorsa, orta sınıflar buraları, özel araba ile ulaşım gerektiren banliyölere tercih edebilir. Neil Smith (1979, 1997) bunu "rant uçurumu" kavramı ile açıklıyor ve bir yerin gerçek değeri ile "en iyi kullanımdaki" potansiyel değeri arasındaki fark olarak tanımlıyor. Smith'e göre, bir alandaki rant uçurumu büyük ise, soylulaştırma kaçınılmazdır; emlakçılar, müteahhitler ve belediyeler de buna uygun politika ve strateji geliştirir.

Doğu ve Orta Avrupa'da da sosyalist dönem sonrası mutenalaştırma mekanizması da "rant uçurumu" olarak saptanıyor (Barany, 2002; Kovats, 2003; Linn, 2000). Türkiye'de "yenileme", "restore etme", "tarihi mahallelerin yıkılarak yenilerinin kurulmak istenmesi", yenileme sonucu elde edilecek gelir ile, mevcudun geliri arasındaki fark, kent plancıları ve ekonomistler tarafından aynı şekilde değerlendiriliyor (Gümüş, 2007, 2005). İstanbul gibi hızla büyüyen metropollerde, merkezi konumdaki mülk, müthiş kar getiriyor. Kent plancıları da amacı, "emlak dolayımı ile bölgenin değerini yükseltmek" olarak görüyor. Sulukule'yi dönüştürmek amacı ile, Belediye için sahada pilot araştırması yapan

genç, donanımlı ve bilgili bir şehir planlamacısı, kendi yaptığı işi bize aynen böyle tanımlamıştı: “Bütün bu civarda emlak değerleri düştü. Uzun yıllardır da yükselmiyor. Oysa yükselmesi gerekir. Bunun için tek çare kentsel yenilemedir.” Bizim sorumuz ise, değerlerin yükselmesi yıkım ve sürgün demek ise, değer sabit kalsın, ne olur? Buna yanıt yok; değer yükseltilmesi *a priori* bir varsayım; ranta dayalı emlak piyasasının bir parçası sorgulanamıyor. Nedenini bilmiyoruz ama bu genç plancı birkaç ay sonra görevinden istifa etti.

Atkinson ve Bridge de (2004), soylulaştırmanın, kentsel alan üzerinde, belli iktidar/güç ilişkilerini temsil ettiğini, bunun da sömürgeciliğe benzediğini savunuyor. Badyina ve Golubchikov (2005: 113) Moskova üzerine yaptıkları bir araştırmada soylulaştırma sürecinin en önemli yönü olarak, “kent merkezindeki düşük statülü mahallelerin fiziken restore edilmesi, ve burada yaşayan düşük gelirli ailelerin yerine daha zengin üst sınıfların yerleştirilmesi olarak saptıyor.

Geçmişte soylulaştırma “kente dönüş”, “kent merkezinin canlandırılması”, “yeni den yatırım”, “yenileme”, “mahalle yenilemesi” anlamlarında kullanıldı. Kavram, yerel spontan bir gelişme olabileceği gibi, hükümetlerin/belediyelerin yasa ve politikalarla eski mahalleleri zorla yenilenmesini de içerdi. Soylulaştırmanın açık sınıfsal bir boyutu var: Yenileme, bina değerlerinin artması ile birlikte bu fiyatları ödeyemeyen mahallelinin buradan ayrılması demek. Brooking Enstitüsü’nün bir raporunda “yüksek gelirli haneler, mahalledeki düşük gelirli hanelerin yerine yerleştikçe, mahallenin karakteri ve havası da değişiyor” yorumu yapıyor (Kennedy ve Leonard, 2001). Ergun’a göre (2004) “soylulaştırma eskimiş yerlerin hem yokedicisi, hem de kurtarıcısı olarak görülebilir, ama tam olarak ne biri, ne de öbürüdür”.

Yenilenen “Tarih”

5366 sayılı yasaya göre “tarihsel ve kültürel mirasın bir parçası olan kentsel çöküntü alanları, yenileme ile korunacaktır”.¹⁶ Fatih ve İstanbul Anakent belediyeleri ie Toplu Konut İdaresi arasında 2006 yılında imzalanan protokole göre¹⁷ mevcudun yerine “TOKİ tarafından gerçekleştirilecek projelere uygun yapılaşmalar ve bunlara ait sosyal donatılar ile ticari yapılaşmalar inşa edilecek” (madde 4). Ne var ki Fatih Belediyesi’nin yaptığı soylulaştırmanın, Sulukule’deki Roman kültürünü yok etmek ve etnik sürgün anlamına geldiği belirtiliyor (Gümüş, 2005, 2007 Roman STK’ları ve Ulaşılabilir Yaşam Der-

neği). Fatih Belediyesi'nin resmi kaynakları, gazetelerde, mevcudun yerine "Osmanlı tipi evler", bir-iki turistik otel ve bir müze planladığını açıklıyor.

Buna dayanarak, resmi adıyla, Hatice Sultan ve Neslişah mahallelerinde yaşayan 3500 Roman, evlerinden çıkarılarak, tarihi Sulukule yıkıldı. Sulukule'yi yenileme planı "3 cadde ve 10 sokağı ve içinde 17 sivil mimari eseri ile 5 tarihi anıt bulunan 22 tescilli tarihsel site içeriyordu". Bu alanda, hemen tümü Romanlara ait, 620 "yıkılacak ev" vardı¹⁸; dolayısı ile burada yaşayan Roman aileler taşınmak zorunda kaldı. Belediyelerin "kentsel yenileme" adını verdiği uygulamanın, sosyolojide "soylulaştırma" olarak anılması şaşırtıcı değil; birkaç yıl içinde burada yeni yapılan evlere, İstanbul'un yeni orta sınıfları yerleşecek¹⁹. Üç yıla yakın bir süredir Sulukule'de çalışan Roman Hakları Savunucusu ve Proje Yöneticisi Hacer Foggo'nun²⁰ yaptığı bir araştırmaya göre, bu durumda 1500 kişi açıkta kalacaktı. Belediye ile bireysel pazarlıklar sonucu 2010'da bu rakam 250'ye inmişti. Sokakta kalan bu son grubun akrabalarının yanına (varsa) taşınması uygun görüldü²¹.

Araştırma Süreci

Sulukule'deki saha çalışmamız 2005'in yaz aylarında, gazetelerdeki haberleri görüp araştırma için gerekli okumaları ve ön hazırlıkları yaptıktan sonra başladı. Yaptığımız çalışmayı bir tür "arkeolojik kurtarma operasyonu" olarak da ele aldık; yani Sulukule Roman kültürü tamamen yokedilmeden araştırıp, mümkün olduğu kadar çok bilgi toplamak; bunu, hem kendimiz ve İstanbul tarihi meraklıları, hem de, hakkında hiçbir yazılı tarih ve belge bulunmayan Sulukule'yi gelecek kuşaklar için yaşatabilmek amacıyla yaptık.

Ekim-Mayıs arası, genellikle hafta sonları; tatiller ve yazları da hemen hergün Sulukule'ye giderek, önceleri sokakta bulduğumuz veya bakkala gelen insanlarla, derken kahvelerde erkeklerle "odak grup" benzeri tartışmalar, en sonra da kapı önlerinde kadınlarla kısa ve uzun sohbetler gerçekleştirdik. İki mahallenin muhtarı ile derinlemesine mülakat yaptık. Eskiden kurulup artık kapanmış, gelmiş-geçmiş Sulukule derneklerinin iki başkanı ile görüştük. Ayrıca 2007 sonbaharında kapatılan Metropolitan Planlamadan kent plancıları, yerleşim yeri uzmanları, diğer mimarlar ve Fatih Belediyesi ile toplantılarda görüştük. Sulukule bağlamında yapılan çok çeşitli resmi ve gayriresmi toplantıya katıldık. Bir ressamı²², oradaki kadın ve çocuklara mahalle resimleri yaptırırken izledik,

gazetecilerin fotoğraf çekmesini, televizyonların haber yapmalarını yerinde gözledik ve yaşlılarla sohbet ettik. Sulukulelilerin yıkıma karşı düzenledikleri festivalleri ve basın toplantısını takip ederek elimizden geldiğince çok boyutlu ve kapsamlı bir saha araştırması yapmaya çalıştık.

İki yıla yakın süreç içinde Sulukule mahallesinde yaşayan 400’ü aşkın kişi ile tek tek ve/ya gruplar halinde görüştük. Bunların yaklaşık dörtte biri kadındı. Fatih Belediyesi ve TOKİ’nin resmi görüşlerini ise toplantılarda sorduk ve aldık.

Buradaki insanların çok ürkek, geçmişte polis, belediye zabıtası ve belediye memurları tarafından epey hırpalanmış olması nedeniyle, sanırız, niyetimizi uzun uzun anlatmamıza rağmen, başta hemen hiç kimse saha çalışmamıza sıcak bakmadı. Özellikle de eski Eğlence Evlerinde dans etmiş olan kadınlar “ismimiz kötüye çıkmış” gerekçesi ile çoğu kez kapılarını yüzümüze kapadı. Sonunda anlamak zorunda kaldık ki, burası bir Anadolu köyü değildi, çocuklar peşimizden koşmuyor, kimse “gel bir çay içelim” diye evine çağırıyor, kahvelerde, erkeklerle ancak, yalvar-yakar, aracılardan yardım ile, zar zor konuşabiliyorduk. Çok çekingendi buradaki insanlar, dışarıya da çok kapalıydı. Ayrıca bizimle “muhabbet etmeye” hiç meraklı değillerdi. Bugüne kadar onlara dışarıdan sadece zarar gelmişti. Belki de bizi, devletin, belediyenin bir uzantısı olarak görüyorlardı. Araştırma başladıktan ancak beş-altı ay kadar sonra kadınlarla, o da onlar hemen her gün öğleden sonra yaptıkları gibi, evlerinin önünde, kaldırım da otururken görüşebildik.

Başladıktan birkaç ay sonra, mahallede yıkıma direnişin lideri konumuna gelen Şükrü Pündük’ün (Sonradan resmi kuruluşu yapılan “Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği’nin” Başkanı) derme-çatma, üstünü ince bir plastikle örttüğü kahvesini keşfettik ve uğrak yerlerimizden yaptık. Bu bize farklı insanları tanıma olanağı ve bir tür korunak sağladı. Eski bir Eğlence Evi sahibi olan Pündük’ün erkek kardeşi müzisyendi ve çok geniş bir müzisyen çevresi vardı. Kahve’nin esas müdavimleri de çoğunlukla bunlardan oluşuyordu: Her kuşaktan iş yapan/yapamayan müzisyenler. Bir de tek tük farklı konum ve düşüncedeki kişiler ile eski Eğlence Evlerinin yan sektöründe çalışanlar.

Kahvede, genellikle kahve bulunmazdı; içtiği çayın bedelini ödeyen de pek azdı

sanırız; biz kimsenin para verdiğini görmedik. Bazısı borcunu soruyor, ancak, patronun”boşver” anlamında başını sallaması ile ödemedi gidiyordu. Biz, her gittiğimizde, borcumuzu biraz fazlasıyla ödemeyi adet edindik. Kahve'nin günde 15-20 liradan daha çok kazandığını tahmin etmiyoruz. Pündük'ün yakın akrabaları arasında davulcu, saksafoncu, klarnetçi epey genç erkek vardı. Kayınpederi Ali bey (şimdi 75 yaşında) yıllarca profesyonel olarak keman çalmıştı, hala da yapacak gücü, sağlığı vardı, ama iş bulamıyordu. “İş bulma konusunda gençler daha başarılı” diyordu.

Avrupalı ve Sulukuleli Romanlar

Romanların, başka ülkelerde olduğu gibi Anadolu'da da, yüzyıllardır marjinal bir yaşamı olmuş, olmaya da devam ediyor. Kimlikleri, sınıfların altında bir sınıf olmaları çoğu kez düzenli işlere alınmalarını engelliyor (Asseo, 2004; Marushikova ve Popov, 2006, 2001). Onlar da hayatlarını sıradışı işler icat ederek sürdürmeye çalışmışlar. Gerek dünyanın başka yerlerinde, Doğu Avrupa, hatta İsveç ve İngiltere'de olsun, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda, sepetçi, arabacı, kalaycı, akrobasi, falcılık, dansözlük ve müzik yaparak yaşayabilmiş, ama sosyal güvenlik ağlarına dahil olamamışlar Asseo, 2004, Kovat, 2003). Amerika dahil (Silverman, 1988), dünyanın hemen her yerinde dışlandıklarının çok farkında, çocuklarına, atalarından gelen kültür ve gelenekleri bilinçli olarak öğretmiyorlar.²³

Türkiye'de yasal durumları resmi olarak “eşit vatandaş” görünse de, 1934 yılında yürürlüğe giren Yerleşim Kanunu, dünyanın herhangi bir yerinden gelen Romanların Türkiye'ye girmesini yasaklıyordu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında da Romanya'dan Türkiye'ye sığınmaya çabalayan ve içinde 779 Romanyalı Yahudi ve Roman'ın yolcu olarak bulunduğu Sturma gemisi Silivri açıklarında batırılmıştı (12 Aralık 1941). Bu yasa ancak 2006 yılı sonunda Roman derneklerinin ve sivil toplumun baskısı ile yürürlükten kaldırıldı. “Polis Hizmet ve Selahiyetleri Yönetmeliği”nin 134. maddesinde ise, Romanlar genel olarak “suç işlemeye yatkın” gruplar arasında gösteriliyor.²⁴ Bu ikisi de Türkiye'de Romanların bugünkü sosyo-politik durumlarını anlamaya yardımcı olabilir. Bunu da iki yönlü ele almak gerekir. Bir yandan 2006'nın Avrupa'da “Roman Yılı” ilan edilmesi²⁵ Türkiye'de bu konudaki hassasiyetin artması ile birlikte 2005'ten başlayarak Romanları içeren pek çok etkinlik yapıldı. Kurulan Roman STK'larının sayısı da kırkı aştı: Bunlar sadece İstanbul'da değil,

Türkiye'nin değişik kentlerinde de örgütlendi. Öte yandan İstanbul'da “yenileme” adıyla, Küçükbakkalköy'den Tarlabasına, Sulukule'den Gaziosmanpaşa'ya kadar çeşitli semtlerde, mevcut Roman mahalleleri yıkılıyor. Kasımpaşa'da çoğunluk Romanların yaşadığı Hacı Hüsrev, defalarca polis baskınına uğradı, ablukaya alındı, kent göbeğinde ki Mahalle'ye giriş-çıkış yasaklandı, medyada onlara atfen, “hırsız”, “tembel”, “uyuşturucu satıcısı” ve “fahişe” tiplerini arttı.

Çocuklarını okula kaydettirmekte büyük zorluk çekiyorlar. Her yıl Eylül ayında Sulukule'ye yakın okulların öğretmenleri, ana-babaları bir okuldan öbürüne yolluyor, kendi okullarına almak istemiyor. Bunu bizzat okul çağında çocukları olan velilerden öğrendik. Roman mahallelerinde araştırma yapan bir doktora öğrencisi, Egemen Yılmaz, “bu mahallelerdeki polis baskısı ve zorbalığın istenen sonuçları vermediğini, bu tür işle uğraşan Romanların, daha büyük mafya gruplarının küçük işçileri olduğunu, işsizlik sorunu çözülmeden gayri meşru işlerin de sona ermeyeceğini” belirtiyor ve “Romanlara karşı resmi/gayriresmi ayrımcılık devam ettikçe, polis baskısı, halkın devlete karşı olumsuz duygularını daha da pekiştirecek” görüşünü ileri sürüyor (Yılmaz, yayımlanmamış metin).

Bir Dünya Bankası raporuna göre, “Romanlarda yoksulluk, girift, çok boyutlu ve bozuk sağlıktan düşük eğitime, iş piyasasında ayrımcılığa tabii olmaktan Roman toplumunun kendi organizasyonuna kadar pek çok ve çeşitli faktörle iç içe bir olgu” (Johannes Linn, 2000: v). Sonuç olarak bazı iyileştirmelere rağmen, Türkiye'de Romanlar, diğer Avrupa ülkelerindeki gibi toplumun en kıyasında ve kendilerine atfedilen kötü edimler, sıfatlar, ayımcılık ve karşılaştıkları gündelik-sıradan ırkçılıklarla yaşamaya devam ediyor. 2010 yaz sonunda örneğin, Nicolas Sarkozy başkanlığındaki Fransız Hükümeti üçyüz kadar Roman'ı toplu olarak Romanya ve Bulgaristan'a sınır dışı etti. Ancak Avrupalı politikacılar tarafından “ayrımcılık” yapmakla suçlandı ve hükümet, Fransa genelinde düzenlenen eylemlerle protesto edildi. Ezcümle benzer olaylar Batı'da da oluyor, bir istisna ile: “Düşük gelirli bir ülkede yoksul olmak yüksek gelirli bir ülkede yoksul olmaktan çok daha vahim sonuçlar doğuruyor” (Macionis ve Plummer, 2005: 225).

Türkiye'de Romanlar, düşük statülerinin, yoksulluklarının ve yalıtılmışlıklarının fazlasıyla farkında, bütün bu olanlar karşısında yakın zamana kadar

sessiz, çekingen ve kenarda durdular. Haksızlıklara karşı toplu olarak itiraz edemediler. Devlet karşısında hak iddia etmek ve Türkiye'de varolmak için olmazsa olmaz koşul, *mecburiyet* olmadıkça²⁶, bir kimlik kartına sahip olmaya bile uğraşmadılar.

1990'larda, Avrupa'da sosyalist blokun çökmesi ile birlikte sistemin asimile ettiği Romanlar, diğer bazı alt sınıflar gibi, ama onlardan çok daha acımasız bir şekilde, asgari yaşam standartlarının yokoluşu, işsizlik ve dışlanmaya alışmaya çalışırken, İstanbul Sulukule'de yaşayan Romanların bir kısmı da, dönemin ANAPlı Fatih Belediyesi²⁷ tarafından Eğlence Evlerinin kapatılmasıyla, hayatlarındaki yeni bir krize, katlanmış yoksulluğa alışmaya çalışıyordu. Asimilasyon politikası uygulayan sosyalist yönetim altındaki Doğu Avrupalı Romanlardan farklı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde hayatlarını dalgalı yaşamaya, kah Eğlence Evlerinde veya orta sınıfların konutlarında, ya da onların ziyaret ettiği müzikli eğlence yerlerinde; davetlerde iyi para kazanıp, kah askeri darbelerden sonra Sıkıyönetimler tarafından daha sık dövülmeyi, gözüaltına alınmayı, işlerinden atılmayı, daha sıradan zamanlarda da bina ve/ya yol yapımı için evlerinden çıkartılmayı hayatın kaçınılmaz darbesi olarak görmeye alışmaya çalışmışlardı.

2005 yazında, evlerinin üç ay içinde yıkılacağını basından öğrenen Sulukuleli Romanlara, TOKİ'nin yeni yapacağı apartman dairelerinde yeni yaşam alanları gösterilecekti.²⁸ Mevcut tapulu ev ve arsaya ise Fatih Belediyesi ve TOKİ el koyacaktı. Kendilerini doğrudan ve hayati derece etkileyecek bu konu hakkında Romanların görüşü sorulmadı. Yönetim hem mevcut emlakta, hem de kent merkezine 40 km mesafedeki Taşolukta, yeni dairelere değer biçecek”, böylelikle 620 haneden tapusu olanlar, aradaki fark gözönüne alınarak borçlandırılacaktı (Seufert, 2006). Tapusu olmayanların (hanelerin üçte ikisi civarında) ise akrabalarının yanına veya sokağa taşınmaktan başka seçeneği yoktu.

Ancak kısmen Sulukule'deki hoşnutsuzluk, kısmen, dışarıdan küçük bir grup sivil toplumun desteği, kısmen de yönetimin, yıkılanların yerine ne konulacağına kesin karar verememesi ve yaklaşan genel seçimler nedeniyle zorunlu sürgün gecikti. Bir yıl sonra, 2006 yazının ortalarından itibaren, projeyi açıklamak üzere Belediye, Sulukulelileri toplantıya davet etmeye başladı. Fatih Belediyesi'ne çağrılan 20-25 kişilik gruplara, Fatih Belediye Başkanı Mustafa

Demir, mülkü olanların bir seçimi olduğunu, isterlerse yeni yapılacak evlerin parasını ödeyerek burada yaşamaya devam edebileceklerini, ödeyemeyen ve mülk sahibi olanların da, fiyat farkını borçlanarak, kent merkezine 40 km mesafede bir taşocağı bölgesi, Taşoluk'a taşınacaklarını anlattı. Kiracı ve işgücülerin ise hiçbir hakkı yoktu; evlerinden çıkıp gideceklerdi.

Bu üç gruptaki aileden hiç biri hayatından memnun değildi. Birinci gruptakiler, “sahip olduğumuz bir ev için niye yeniden para ödeyelim” diye soruyor, ikinci grup, “kent merkezinden Taşoluk'a taşınmayı istemiyor, uzaklığın da ötesinde, buradaki mahalle bağlarını, yakınlıkları, dayanışmayı orada sürdüremeyeceklerini, eskiden kent merkezinden uzaklaştırılarak Gaziosmanpaşa'nın mahallesi Sarıgöl'e yerleştirilen Romanların şimdi orada işsiz- parasız uyuşturucu trafiğinde çalıştığını ve esrar kullandığını; zaten her halükarda, kazançları göz önüne alındığında, yeni evin parasını da ödeyemeyeceklerini” belirtiyordu. Üçüncü grup, kiracı ve “işgalci” olarak nitelenenlere ise, zaten söyleyecek söz kalmamıştı. Onların ne karşı çıkacak iddiaları, ne de sokaktan başka gidecekleri yerleri vardı.

Gerçekten de saha çalışması sırasında, Sulukule'nin tek katlı evlerinde, gündelik hayatın hep sokağa taşması nedeni ile ailelerin birbiri ile sürekli bir dayanışma içinde olduğunu, birbirlerine çok çeşitli şekillerde yardım ettiğini, ödünç para ve gıda malzemesi vermekten; hastaları olduğunda beraber hastaneye taşımaya, hasta başında beklemeye kadar her tür işi birlikte yaptıklarını gözledik. Onlar, bu ilişkileri başka bir yerde asla kuramayacaklarını vurguluyorlardı. Sulukule'deki bu “dayanışma hukuku” çok eskilere gidiyordu. Bakkala gidip bir paket değil, bir avuç çay, iki çay bardağı un alıyor; gerektiğinde şekeri komşudan temin ediyor, çocukların ekmek, bazen de büsküit ve sandviçten oluşan öğle yemeğini, sokaktaki sandviççi veya bakkalın kaşer ve salamından, borç alarak karşılıyorlardı. Bakkallar her hangi bir gıda maddesini paket değil, tane, gram, kaşık veya avuçla satmaya alışmıştı. Pirinç, şeker, çay paketleri bu nedenle yırtılıyor, içindekiler de, eskiden olduğu gibi “açık” olarak satılıyordu. Zaten bakkal da oranın “kırk yıllık çocuğu”, bütün bunların hayatın kaçınılmaz bir parçası olduğunu, burada amacın, çok kazanmaktan ziyade, yaşamı, yakınlıkları sürtüşmeden sürdürmek, ilişkileri uyumlu bir şekilde yönetmek gerektiğinin farkındaydı.

Sulukuleliler zamanlarının hemen tümünü mahallede geçiriyor, hemen beş dakika mesafedeki Fatih'e bile gitmiyorlar. Buna karşılık atışmalar, kavgalar da

oluyor, ama dediklerine göre hiçbir küslük uzun sürmüyordu. Çünkü, “Tül-bent kuruyana kadar barışmayanlar, denizler çekilene kadar küs kalır”dı (saha çalışması notlarından). Hayatın, küçük-dar sokaklarda, ev önlerinde geçmesi nedeniyle, herkes birbirinin durumundan az çok haberdardı. Kadınlar, evde işlerini bitirdikten sonra geriye kalan zamanlarını ev önünde çocukların oynamasına nezaret edip komşularla konuşurken, erkekler de hemen her sokakta asgari bir veya iki tane bulunan, kısmen meslek ve gelir temelinde ihtisallaşmış kahvelerde²⁹ vakit geçiriyor, iş bağlantılarını burada kurmaya çalışıyor³⁰, ve/ya diğer mahalleli erkeklerle konuşup kağıt oynuyordu. Ender insanın para kazanıp çalıştığı bir işi vardı. Bir iki kadın tekstil atölyesinde, onlarca erkek de çeşitli boy ve tipte gezgin satıcı olarak para kazanıyordu³¹. Bu bağlamda, Fatih Belediyesi'nin Yenileme Projesi alanında, hane bazında yaptırdığı anket sonucunda ortaya çıkan durum şöyle idi: “Yüzde 77'sinin gelir getirici bir işi yok; yüzde 64'ü sigortasız; yüzde 16'sı yeşil kartlı; yüzde 31'i okur-yazar değil. Ailelerin yüzde 13'ünde çocuklar, yüzde 8'inde kadınlar çalışıyor, ki bunlar da genellikle dilencilik yapıyor” (www.fatih.bel.tr, 2011).

Zoltan Barany (2002) Romanlar arasında görülen bu tür dayanışmanın “kindar devlet politikaları ile daha da geliştiğini, konut, refah, eğitim ve vergi alanlarında ayrımcılığa uğrayanların, genellikle birlikte harekete geçtiğini” yazıyor. Öte yandan, eğer iş pazarında etnik ayrımcılık varsa, mağdur durumdaki grupların dayanışması da, örgütlenebildikleri ölçüde artıyor.

İşsizliğin son derece yaygın, yoksulluk sınırı ve hemen altında yaşayanların sayısının da epey yüksek olduğu Sulukule Romanları arasında, örneğin, Yeşil Kart uygulamasının son derece az olmasının nedenini şöyle anlattılar: “Yeşil kart verip vermemek muhtarların elinde; onlar da genellikle hal ve gidişatını beğenmediği veya arasının iyi olmadığı kişi ve/veya ailelere kart çıkartmak için gerekli işlemleri yapmamak da ısrar ediyor.” Sosyal Yardımlaşma Vakfı'nın ise adını duymuş olan bile yok Sulukule'de. Buna karşılık İstanbul Üniversitesi'nden Korkut Tuna ile Emel Şatıroğlu'nun 2007 de yaptığı bir araştırmaya göre yüzde 63.5'inin sosyal güvencesi yok³².

Direnış ve Saflaşma

Sulukule'deki “yersiz-yurtsuzlaştırma”ya karşı yapılan çeşitli direniş etkinlikleri

gazeteciler ile belediyecilere pek yabancı değil; daha önce gecekondularında da görüldü (Tekeli, 1994). Ancak ne Türkiye, ne de başka ülkelerdeki sosyoloji literatürüne yeterince geçmemiş. Bunun çok çeşitli nedenleri olabilir; sosyologların, direniş, polise karşı çıkış ve isyanı, gazetecilik dışında toplumsal bir olgu olarak gördüğü halde, “düzeni bozucu bir unsur” ve bunu yapan çeşitli hükümet ve belediyelere karşı bir eylem olarak değerlendirilmesi, ve bu düzeyde politikaya karışmak istememeleri gibi. Biz de sosyal bilimlerdeki bu akıntıyı tersine çevirmek, belediyelerin, alt sınıfları yersizleştirerek mahalleleri soylulaştırmasına karşı, yerli halkın direnişine vurgu yapmak istiyoruz.

Doğu Avrupa Romanlarına göre biraz gecikmeli de olsa, paralel sayılacak biçimde, Türkiyeli Romanlar da örgütlenmeye başladı. 1990’ların ortalarına doğru başlayan bu dayanışmanın etkisi, Sulukule’de 2006 yılına kadar görülmedi. O zamana kadar Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kendileri için bir kurtuluş olarak görme eğilimindeydiler. Birkaç mahalle önderi 2006 seçimleri öncesi ve sürecinde AKP için aktif propaganda yaptıklarını anlattı bize. Ama, Sulukule’nin yıkım kararını imzalayan da, seçilmesi için canla-başla çalıştıkları Fatih’in yeni AKP’li Belediyesi oldu.

Yaşlı olanlar daha çok kahvelerde konuyu tartışırken, genç ve orta yaşlı müzisyenlerin bir kısmı, eski Eğlence Evlerinden birinin sahibi, Şükrü Pündük ile beraber 2005 yılında Sulukule dayanışması için bir dernek kurmaya karar verdi. Araştırma yapmaya başladığımızda düşünce henüz hayata geçmemişti. Daha sonra Ulaşılabilir Yaşam Derneği için burayı projelendirmeye gelenler, onlara destek verdi, bunun için gerekli yasal işlemlerin yürütülmesinde yardımcı oldu. Nihayet 2006 yaz sonu Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği kuruldu; Pündük de dernek başkanı oldu.

Aslında Hatice Sultan ve Neslişah Sultan mahallelerinde yaşayanlar, Sulukule’nin yıkımı konusunda hep bir yürek değildi. Küçük ticaretle uğraşarak zamanla sınıf atlamışlar, özellikle AKP başa geldikten sonra, Müslümanlığı hayat biçimi olarak benimsemişlerdi. Örtünen hanımları da, “Sulukule yıkılsın. Pislik buradan gitsin” diye diretiyordu. Hatta bunların bir kısmı, zaman içinde tapulu evlerinin karşılığı Belediye ile pazarlıklarını yapmış, daire veya evleri karşılığı ellerine geçecek paranın hesabını biliyor, mutenalaşmadan sonra buraya tekrar taşınmayı düşünüyordu. Ama genç ve orta yaşlı müzisyenler ile, Sulukule’de eski Eğlence Evle-

rinde yaşayan en yoksul kesim arasında Udo Mischek'in "cemaat içi dayanışma" adını verdiği olguyu gözlemek mümkündü.³³ Genç, iyi para kazanan tanınmış bir darbukacı, burası benim anam-babam atayurdum. Burdan asla ayrılmam. Bu insanları yalnız bırakmam" diyordu, örneğin (saha çalışması notları).

Ancak Belediye ile görüşme ve tartışmalar sırasında, yeni kurulan ve ortalamanın üstündeki gelir grubundan birkaç esnaf, "yıkıma karşı grup"a geçtiler; özellikle de önceden kendi oturdukları binalara yüksek değer biçileceğini düşünüp, soylulaştırmaya taraftar olurken bazı ufak mülk sahipleri ve belediyenin önceden vaad ettiği fiyatı vermeyeceğini anlayanlar da yıkıma karşı cepheye geçti. Saf değiştirmeler önceden de olmuştu ve süreç içinde devam etti. Mahallede yaşarken, araba ile İstanbul dışında Anadolu kentlerinde mal satan bir tüccar da, kendi arkadaş grubu ile birlikte, mahallenin "eski Sulukule olan ve şimdi çok yoksul Romanlar ile Kürtlerin yaşadığı bölgenin yıkılmasını", geri kalanın olduğu gibi kalmasını istiyordu. Buna karşın, Belediye Sulukule'yi yıkararak burayı kendi anladığı içerik ile "ahlak sahibi"³⁴ kişiler için yaşanılır hale getirmeye ve yeni orta sınıfları buraya özendirmeye niyetli idi. Ayrıca turistleri cezbedecek bir otel ve atlı arabayla gezinti olanakları da getirecekti, bir iddiaya göre.

2006 yazının ortalarında, basında, mahalledeki bazı evlerin, bazı gazetecilere ve Fatih Belediyesi'nin üst düzey memur ve onların akrabalarına satıldığı haberi çıktı. 13 Temmuz 2006'da Sulukule'de, Sur boyunca uzanan Kaleboyu caddesindeki tarihi kapının önünde, organik lider Pündük ile birlikte mahalleli Romanlar ve müzisyenler ilk defa bir basın toplantısı yaptı, televizyon kameraları ve gazeteciler önünde taleplerini, "yıkım değil, mahallenin alt yapısının yenilenmesi ve içinde yaşadıkları evlerin restorasyonu" şeklinde açıkladı. "Bugün konuşmazsan, yarın sıra sana gelecek" sloganı ile Sulukuleli genç kızlar şarkı söyleyip dans etti. Yaşlı kadınlar gazetecilere dert yanarken Pündük ve yeni kurulmakta olan dernekten müzisyen ve diğer arkadaşları, yıkım ile akabindeki sürgünün onlar için ne anlama geldiğini anlattı. Yaşlı bir adam "Belediye evimi satın alacak yenisini yapacakmış. Benim bir işim yokken, gündelik yaşamı bile sürdüremezken yeni evin parasını nasıl ödeyim?" diye seslenirken, yaşlı bir kadın, "ben, sahip olduğum ev için niye yeniden para vereyim?" diye soruyordu. Bu basın toplantısının bir ilginç boyutu da, o güne kadar yüzünü pek göstermeyen genç ve orta yaşlı kadınların, slogan atıp dans ederek ön plana çıkmaları idi³⁵.

Sulukuleliler ile onlarla dayanışmak üzere mahalleye gelen orta sınıf İstanbul entelijansıyası ve eylemcileri gördükçe, Belediye planları erteliyor, yeni ve farklı basın toplantıları düzenliyordu. TOKİ ile protokol imzalamak üzere Fatih Belediyesi büyük bir tören yapıyor, Sulukulelileri Belediye'ye daha sık çağırmaya, bir kez gelenleri ikna etmek üzere ikinci kere çağırmaya yelteniyor, mevcut pazarlıklarına yenilerini ekliyor; ama, öte yandan da, 2006 yılı sonbahar aylarında Hürriyet gazetesinde çıkardığı³⁶ küçük ilanlar ile burada, halen evlerini boşaltmamış ailelerin, evlerinin üzerinde durduğu arsaya satmaya kalkıyor, hatta İstanbul'un, mimar, avukat ve sosyal bilim araştırmacılarını bilgilendirmek ve dolaylı kamuoyu oluşturmak için burada bir kültürel merkez oluşturacağını, merkeze de bir tane "Eğlence Evi oturtacağını", gelenlere geleneksel Sulukule danslarının öğretileceğini açıklıyordu.

2007 Mayıs ayında *İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı*'nın Sulukule için yaptığı toplantıya, Sulukule eliti erkekler, Belediye'nin üst düzey bürokratları, mimar, hukukçu, proje yöneticisi ve Sulukule eylemcileri ile birlikte Londra University College'dan gelen öğrenci ve öğretmenler, Sulukule'nin yenilenmesi için "mahalleliyi yerinden etmeyen bir restorasyon" öneriyordu. Belediye'nin başdanışmanı olan Mustafa Çiftçi de sonunda geri adım atarak "tamam pazarlık yapacağız ve projeyi birlikte yöneteceğiz" sözü verdi³⁷. Ancak bundan iki ay sonra burada çalışan Roman hakları savunucuları ve proje yöneticileri Hacer Foggo ile Neşe Ozan'ın yaptığı bir araştırma, bazı ailelerin Sulukule'deki evlerinden çıktığını, Fatih Belediyesi'nin 102 evi satın alıp, bir kısmını da yıktığını gösteriyordu.³⁸

2010 Ocak ayına gelindiğinde yıkımlar sona ermiş, mahalle öbek öbek toz-duman-toprak yığınlarına dönüşmüştü. Yöneticilerin uyguladığı strateji ve politikalar mahalleye içkin sınıfsal ve değişen kültürel kutuplaşmalar ile örtüştü. Sonuçta, Sulukule, direnişinde tek bir cephe olamadı; Roman ve Müslüman olarak ikiye ayrıldı. Daha üst gelir grubu ve hala AKP yanlısı İslami kesim, sonradan burada yeni yapılacak konutlara geçmek üzere Belediye ile işbirliği yaparak mevcut tapulu konutlarını kendi biçtikleri fiyata Belediye'ye sattı. Daha alt gelir grubu Romanlar ise Pündük ve arkadaşlarının kurduğu derneğe destek vererek evlerini satmakta direndi. Tapusu olmayanlar da Pündük grubuna dahil oldu.

Sonuç Yerine

“Taşı-toprağı altın kent” deyişine paralel, İstanbullu olmak, Türkiyelilerin belleğinde abartılı çağrışımlar yaratıyor. Birbiri ile çelişkili yansımaları, görünür görünmez imtiyaz ve avantajları olduğu düşünülüyor. Çoğu Türkiyeli'nin gözünde, “İstanbullu olmak” çeşitli klişeler de içeriyor: güngörmüş, eğitilmiş, bilgili, değişime açık, sofistike, hem kozmopolitan hem dejenere, dünyanın zevklerinden, sefahat ve sefaletinden bir bilge kadar haberdar, aynı anda modern ve postmodern ve hem kültürel, hem de fiziken Batı'ya yakın olmak anlamlarını barındırabiliyor³⁹.

Avrupa'da bazen “dünyadaki tek uluslararası azınlık” (Asseo, 2004:144) olarak anılan Romanlar ise, yukarıdaki olumlu sıfatların hiç birinden nasibini alamıyor. 500 yıldır kentte yaşamış olmalarına rağmen “İstanbullu” olarak anılmıyorlar. Yüzyıllardır kentte, en altta yaşayan, Marksist açıdan, “lumpen proleterya” olarak değerlendirilebilecek Sulukuleli Romanlar, orta ve üst sınıflar tarafından “medenî, küreselleşmiş” hayata bir tehdit, ama aynı zamanda tamamen “teğet” olarak görülüyorlar. Bu nedenle de İstanbul'un 2010 *Avrupa Kültür Başkenti*, Türkiye'nin de 2020'lerde AB'ye girmesinin planlandığı dönemde, belediyeler tarafından yoksul, işsiz ve tapusuz kesimin, kent merkezinden uzaklaştırılması uygun görülüyor.

Sulukuleli Romanlar da onlara atfedilen konum ve sıfatların farkında, Diyojenes gibi “gölge etme, başka ihsan istemem” içgörüsü ile, kentte kimse tarafından gözlenmeden, sessizce kendi mahallelerinde varolmak istiyordu. Ama soylulaştırma sürecinde Tarih ve Mahalle değer kazandı. Geçmişte de alt sınıf ve Roman mahallelerini yokedip buraları mutenalaştırmak, en azından yol yaparak bir kesimi buradan göç ettirmek, belediyelerin görev bildiği işlerdendi. Yüzyıllardır burada yaşadıkları halde fikirlerini soran olmaz, polis dışında kimse onlarla ilgilenmez, kaderlerine sessizce katlanmak zorunda kalırlardı.

Doğu Avrupalı Romanlar Sovyet dönemi sonrası çöküntünün altından kalkmaya çalışırken, Avrupa ile eskisinden çok daha fazla entegre olan ve Avrupa düzeyinde örgütlerle ilişki kuran Sulukuleliler de, bir yandan yeni kaderlerine isyan ederken, diğer yandan saflarını genişletmeye çalıştı. Türkiye ve Avrupa'daki Üniversiteler ve STKlar ile birlikte, Avrupa Roman Hakları Komisyonu ve UNESCO ile ilişki kurdular; uzmanlar getirttiler. Sulukule'de

kurulan son derneğin başkanı Şükrü Pündük 2007’de AB tarafından Brüksel’e davet edildi. AB parlamenterleri önünde Romanlar ve Sulukule üzerine konuşma yaptı. Proje yöneticisi Hacer Foggo, Sulukule için iki yıla yakın bir süredir yapılan etkinlikleri anlattı ve mahalledeki son durum hakkında istatistikler verdi. Yerleşim Yerleri Derneği Başkanı ve mimar Korhan Gümüş de yine aynı tarihte Brüksel’de Sulukule’nin tarihi ve alternatif restorasyon planları hakkındaki görüşlerini aktardı (8 Kasım 2007, Brüksel). Daha sonra, 14 Kasım 2007 de, hep birlikte TBMM İnsan Hakları Komisyonu karşısında dertlerini anlattılar. Aradan iki hafta geçmeden üye olduğumuz elektronik posta grubundan bir haber geldi: Fatih Belediyesi’nin mahalledeki konut sahiplerine yolladığı davet mektubunda şu satırları okumak mümkündür: “Taşoluk’daki dairelerin dağıtılması için yapılacak çekimlere sizi de bekliyoruz” (Fatih Belediyesi’nden gelen davetiyenin elektronik-posta haberi)

İstanbul’da halen soylulaşmış mahalleler üzerine yapılan araştırmalar, benzeri projelerden belli küçük bir grup ve toplumsal sınıfın faydalandığını, çok azının nimetlerinden yararlandığını, dolayısı ile mutenalaştırmanın, toplumdaki genel eşitsizliğe hizmet ettiğini gösteriyor (Şen, 2005:106). Kent plancıları, belediyeler ve yöneticiler tarafından kent merkezindeki çöküntü semtlerindeki yenilemenin, aslında sürgün anlamına geldiğini ve çifte kanburlu, yersiz-yurtsuzlaştırılan için ise, ekonomik durumun daha da kötüleştiği, yoksulluğun arttığı, merkezden çok uzak, yeni yaşam alanlarında daha fazla işsizlik ve gayrimişruluk yarattığı saptanmış durumda. Gaziosmanpaşa’dan gelen aileler, daha 10 yıl önce taşınmaya zorlandıkları bu mahalleden de, yine bir başka belediye tarafından sürülmek istendiklerini, mahallede uyuşturucu trafiğinin çok arttığını ve gençler için tek para kazanma yolunun bu olduğunu belirtiyor.⁴⁰

Sulukule’deki son soylulaştırma da burada yaşayanlar için yeni ve ağırlaşmış bir yoksulluk sürecinin sadece başlangıcı olacak, ama bu sayede mahallede ilk kez “siyasi” denebilecek bir örgütlenme gelişti, buna el veren aktivist ve aydınlar da beş yıldır Sulukule’yi makuz talihinden uzak tutmak için çabaladı. Böylelikle, Sulukuleliler belki ilk defa, “vatandaş” olarak haklarının farkına vardı. Eğer Sulukule’deki birikim devam edebilseydi burada, daha geneli bile sürükleyebilecek, yeni bir Roman toplumsal hareketi oluşabilirdi. Belediye’ye karşı direnişi kazanmaları, yani yerlerinde kalıp, evlerinin, içinde yaşayanlar için restore edil-

mesi; Eğlence Evleri'nin açılması, tarihi Sulukule'nin canlanması ise, her halükarda, ancak İstanbul'un çok daha geniş ve güçlü bir kesiminin onlara el vermesi ile mümkün olacaktı. Oysa, toplumdaki genel suskunluk, belki de burada yaşayanlar çok yoksul ve çoğu işsiz Romanlar olduğu için, Sulukule'ye daha da büyüyerek yansdı. Sulukulenin gelmiş-geçmiş de, böylelikle arkeolojik tarihe karıştı; ancak Belediye bunu da yasakladı; dozerleri, inşaat başlamadan önce ve sonrasında burada arkeolojik kazı yapılmasına izin vermedi.

Notlar

- 1 Bkz. Mesela: Atkinson, 2005, 2007; Aytar, 2007; Ergun, 2004; İslam ve Behar, 2005, 2006; Kennedy ve Leonard, 2001; Ley, 1996; Smith, 1996, 1986, 1979; Şen, 2005; Uzun, 2006; Warde, 1991.
- 2 Badyina ve Golubchikov, 2005; Levine, 2004; Atkinson, 2000.
- 3 Yetişen marullar o kadar güzel olurmuş ki, bütün İstanbullu buraya marul almaya gelirmiş.
- 4 Adrian Marsh'ın 2004-2005 akademik yılında Bilgi Üniversitesi'nde verdiği dersin notları.
- 5 Adrian Marsh'ın 2004-2005 akademik yılında Bilgi Üniversitesi'nde verdiği dersin notları.
- 6 Bu labirentler genellikle gizli tutuluyor. Belki de polise karşı bir koruma sağlıyor. Bir gün eski Eğlence Evlerinden birinin sahibi buraları bize gezdirdi.
- 7 Oysa, kızı dansözlük yapan anneler, bunun söz konusu olmadığını, dans sonrası, kızları, paltoları ile örtüp, kendi elleriyle alıp eve götürdüklerini anlattı bize.
- 8 Bu bilgiyi Sulukule'de 1992-93 de kurulan Sulukule'yi Güzelleştirme Dernek Başkanı Ziyaeddin beyden aldık. Ancak bu arsa yıllarca boş bırakılıyor, 1990ların sonunda da Albayraklar buraya büyük bir spor tesisi yapıyordu.
- 9 Bugünün bazı Türkiye çapında ünlü müzisyenlerinin Sulukuleli olduğu belirtiliyor, (Duygulu, 2006).
- 10 Bu arada mahallede en az üç tane müzisyen kahvesi var. Genç ve orta yaşlı müzisyenler özellikle öğleden sonraları burada vakit geçiriyor; birbirlerinden haber alıyor ve iş bağlantıları kuruyor. Altmış yaşlarındaisminin açıklanmasını istemeyen bir kemancı, "Eğlence Evleri açıkken burada herkesin işi

- vardı. Güllük gülistanlıktı. Müzisyen-dansöz olmayan, garsonluk, bakkallık yapıyor, “herkes günlük yaşamını bir şekilde karşılıyordu” diyor.
- 11 Biz bu yazıda soylulaştırma ve mutanalaştırma terimlerinin ikisini de kullandık.
 - 12 Mesela 1980’lerin sonu ile 1990’da İstanbul’da Galata semtinde olduğu gibi. Burada yazarların, sanatçıların vb. satın aldığı evlerin çoğu boş veya boşaltılmak üzere idi. Yeni satın alıcılar burlara yatırım yaparak evleri restore ettiler.
 - 13 Mesela 1966-67 yıllarında yıkılan Hisarüstü gecekonduları. Şimdi Boğaziçi Üniversitesi’nin tepedeki kapısının girişine yakın. 1980’lerde Bedrettin Dalan (ANAP İstanbul Büyük kent Bld Bşk.) bunu Tarlabası ve Haliç’te uyguladı. Bkz. Tekeli 199
 - 14 Bu herhalde tartışılabilir bir iddia.
 - 15 1980’lerin sonunda başlıyor.
 - 16 2005 yılı Haziran ayında TBMM’den geçen 5366 sayılı yasa
 - 17 İstanbul Fatih İlçesi- 1. Grup 2 Nolu Yenileme Alanları Proje ve Uygulamalarına İlişkin Protokol www.fatih.bel.tr; er.: 16 Ocak 2011
 - 18 Ancak içinde yaşayanların sadece üçte biri bir tapu, dolayısı ile hak sahibi idi. Üçte ikisi ise “kiracı” olarak anılıyordu.
 - 19 Çeşitli gazetelerde Fatih Belediyesi’nin satın aldığı tapulu ev ve arsaları, kendi çevresine, belediye çalışanlarına ve gazetecilere sattığı belirtiliyor.
 - 20 Hacer Foggo ile görüşme, 25 Kasım 2007.
 - 21 Bu konuda Roman Hakları Savunucusu ve Proje Yöneticisi Hacer Foggo’dan aldığımız bilgilere göre, 2010 sonu itibarı ile Belediye ile pazarlıklar devam ediyor.
 - 22 Su Yücel
 - 23 Bu konuyu başka makalelerde inceledik. Bkz. Mesela: Somersan, 2007.
 - 24 Emniyet Güçleri de, belki farkında olmadan, Romanları “olağan şüpheliler” olarak görüyor.
 - 25 Amerikan kökenli Fullbright vakfı da “Roma antropolojisi” çalışacak kişilere burs vermeye başladı.
 - 26 Okula giden çocuklar, resmi nikah yapmak isteyenler ve askere gidecek 18 yaşına gelen erkekler zorunlu olarak nüfus cüzdanı alıyor.
 - 27 Dönemin Belediye Başkanı Sadettin Tantan
 - 28 Alman gazeteci Günther Seufert’e göre, son kentsel yenileme planı çerçevesinde “Sulukuleli Romanlar üç ay içinde evlerinin yıkılacağını basından öğrendiler. Seufert, <http://www.migrationeducation.org>, 2006
 - 29 Müzisyenlerin, orta ve büyük boy esnafın ve çok yoksulların ayrı kahveleri vardı örneğin.

- 30 Bu özellikle her evde bir telefonun olmadığı, cep telefonlarının da henüz icat edemediği dönemlerden kalma bir alışkanlık, hatta bir gelenek olmuş adeta. İş bağlantılarını müzisyenler kahvedeki telefon sayesinde kuruyordu.
- 31 Bu, küçük tablaları baş üstünde taşıyarak mahalle içi veya civarında limon satmaktan, atlı arbada karpuz, kavun, kışları elma portakal satmaya, veya otomobille giyecek, çarşaf, battaniye satmaya kadar geniş bir yelpzeyi ve çok farklı miktarlarda sermaye yatırımını içerebiliyor.
- 32 Anadolu Kültür Derneği'nde 10 Ocak 2008 günü yapılan toplantıda mimar Aslı Kıyak İngin'in verdiği bilgi. Bu bilgi makale olarak yayımlanmamış.
- 33 Mischek (2006) bunu "kimlik yapılanmasındaki ilk aşama" olarak görüyor ve argümanını Marushiakova ve Popov'a (2006:158) dayandırıyor.
- 34 İstanbul'da gelmiş/geçmiş tüm belediyeler Sulukule'de kadınların fuhuş, erkeklerin de uyuşturucu trafiğine karışmış olduğunu düşünüyor. Oysa biz araştırmamızda bunların sanıldığı kadar yaygın olmadığını gördük..
- 35 Ama aralarından hiçbir önceden planlanmış bir konuşma yapmadı.
- 36 Gazetenin tam tarihini maalesef öğrenemedik. Bilgiyi Roman Hakları savunucusu ve proje yöneticisi Hacer Foggo'dan aldık.
- 37 İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın 16 Mayıs 2007'de kendi toplantı salonunda yaptığı "Sulukule Yuvarlak Masa Toplantısı"
- 38 Sivil toplum gönüllüleri Hacer Foggo ve Neşe Ozan'ın 2009 yazında yaptığı, yayımlanmamış araştırma.
- 39 Bkz. Keyder, 2000.
- 40 Çeşitli toplantı ve gayriresmi buluşmalarda dayanışma için farklı mahallelerde gelen Romanların anlattıkları.

Kaynakça

- Akçura, Gökhan, (2007). “Sulukule Kültürünün Tarihi ve Geleceği.” *Yeni Mimar*, 13 Nisan, <http://www.yenimimar.com>.
- Asseo, Henriette, (2004). *Çingener, Bir Avrupa Yazgısı*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Atkinson, Rowland ve Gary Bridge (ed.), (2005). *The New Urban Colonialism: Gentrification in a Global Context*. Londra: Routledge.
- Atkinson, Rowland, (2000). *Professionalization and displacement in Greater London, Area*, Cilt 32, 3: 287-95.
- Aytar, Volkan, (2007). “Sanitizing the ‘Cool Metropolis:’ Urban Transformations and Ethnic Neighbourhoods in İstanbul,” paper presented at the Conference on “Ethnic Neighbourhoods as Places of Leisure Consumption,” Rabat, Morocco, 10-12 May yayımlanmamış metin.
- Badyina, Anna ve Oleg Golubchikov, (2005). “Gentrification in Central Moscow- A Market Process or a Deliberate Policy.” *Geografiska Annaler*, 87 B (2), s. 113-129.
- Barany, Zoltan, (2002). “Ethnic Mobilization Without Prerequisites: The Eastern European Gypsies.” *World Politics*, 54.3, s. 277-307.
- Butler, Tim ve Garr Robson, (2003). *The Middle Classes and the Remaking of Inner London*. Oxford: Berg Publishers.
- Duygulu, Melih, (2006). *Türkiye’de Çingene Müziği*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Ergun, Nilgün, (2004). “Gentrification in İstanbul.” *Cities*, cilt. 21, No. 5, s. 391-405.
- Fatih Belediyesi, “Neslişah ve Hatice Sultan (Sulukule) Mahalleleri Yenileme Projesi.” erişim: 16 Ocak 2011, <http://www.fatih.bel.tr>
- Glass, Ruth, (1964). *London: Aspects of Change*. London: MacGibbon & Kee/Centre for Environmental Studies.
- Gümüş, Korhan, (2007). “Sulukule Projesi’nin Asıl Amacı Ne?” *Radikal* 2, 4 Kasım.
- Gümüş, Korhan, (2005). “Sulukule’nin 1000 Yıllık Sakinleri.” *Bianet*, 10 Aralık. bianet.org/bianet/bianet/71332-sulukulenin-bin-yillik-sakinleri

- İslam, Tolga, (2005). "Outside the Core: Gentrification in İstanbul." In *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, Rowland Atkinson ve Gary Bridge, (ed.), New York: Routledge, s. 121-136.
- İslam, Tolga ve David Behar, (2006). *İstanbul'da Soylulaştırma: Eski Kentin Yeni Sahipleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kennedy, M. & P. Leonard, (2001). *Dealing with Neighborhood Change, A Primer Gentrification and Policy Choices*. Washington D.C. The Brookings Institute, Centre on Urban and Metropolitan Policy, Nisan, (<http://apps49.brookings.edu>)
- Keyder, Çağlar, (2000). *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*. İstanbul: Metis.
- Kovats, Martin, (2003). "The Politics of Roma Identity: Between Nationalism and Destitution." www.openDemocracy.net, 30 Temmuz.
- Levine, Myrin A. (2004) "Government Policy, the Local State and Gentrification: The Case of Prenzlauer Berg Berlin Germany." *Journal of Urban Affairs*, cilt 26 (1): s. 89-108.
- Ley, David, (1996). *The New Middle Class and the Remaking of the Central City*. Oxford: Oxford University Press.
- Linn, Johannes F. (2000). "Foreword" in Dena Ringold, *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington DC, the World Bank,.
- Macionis, John J. and Ken Plummer, (2005). *Sociology: A Global Introduction*. New York: Pearson Education Ltd.
- Marsh, Adrian, (2006a) *On the History of Sulukule*, yayımlanmamış metin.
- Marsh, Adrian, (2006b). *The Gypsy Diaspora: Ethnicity, Immigration and Identity*. İstanbul: İsveç Konsolosluğu ve International Romani Studies Network.
- Marushiakova, Elena and Popov, Vesselin, (2006). "The Turkish Gypsies in the Balkans and the Countries of Former Soviet Union." In Adrain Marsh and Elin Strand, (eds.), *Gypsies and the Problem of Identities, Contextual, Constructed and Contested*. İstanbul, Swedish Research Institute, Transactions, cilt. 17, s.179-190.
- Marushiakova, Elena and Vesselin Popov, (2001). *Gypsies in the Otoman Empire*. Herfordshire, UK: University of Hertfordshire Press.

- Mischek, Udo, (2006). "Mahalle Identity, Roman Identity Under Urban Conditions." In Adrain Marsh and Elin Strand, (eds.), *Gypsies and the Problem of Identities, Contextual, Constructed and Contested*, (Transactions), İstanbul, Swedish Research Institute, cilt 17, s. 57-162.
- Oprişan, Ana, (2006). "An Overview of the Romanlar in Turkey." In Adrain Marsh and Elin Strand, (eds.), *Gypsies and the Problem of Identities, Contextual, Constructed and Contested*. İstanbul, Swedish Research Institute, Transactions, cilt 17, s.163-171.
- Seufert, Günter, (2007). <http://www.migrationeducation.org>, 21 Nisan.
- Silverman, Carol, (1988) "Negotiating Gypsiness." *The Journal of American Folklore*, cilt. 101, no.4, pp. 261-275.
- Smith, Neil, (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London: Routledge.
- Smith, Neil, & Williams, Peter (eds.), 1986. *Gentrification of the City*. Boston: Unwin Hyman.
- Smith, Neil, (1979). "Towards a Theory of Gentrification: a Back to the City Movement by Capital, not People." *Journal of the American Planning Association*, cilt 45: 538-548.
- Somersan, Semra, "Swapping Identities in Sulukule." In Inter, A European Cultural Studies, Johan Fornäs, ve Martin Fredriksson, (ed.), Linköping Üniversitesi Elektronik Yayınevi, İsveç, Haziran 2007, <http://www.ep.liu.se/ecp/025/071/>.
- Şen, Besime, (2005). "Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni Bir Ayrışma Biçimi." Hatice Kurtuluş (ed.). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, İstanbul:Bağlam.
- Tekeli, İlhan, (1994). "Gecekondu." *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, cilt 3, s. 381-385.
- Uzun, Nil, (2006). "İstanbul'da Seçkinleştirme," David Behar, Tolga İslam, (ed.) *İstanbul'da Soylulaştırma*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 31-43.
- Warde, Alan, (1991). "Gentrification as Consumption: Issues of Class and Gender." *Environment and Planning D: Society and Space*, cilt 9 (2), s. 223-32,
- Yılıgür, Egemen, (t.y.)"Mahalle Baskınları, Kurtarılmış Bölgeler, Çingenerler ve Vukuat Raconları." Yayınlanmamış metin.

